วัฒนธรรม “จาก” เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษา ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

“Nipa Palm” Culture to Promote Cultural Tourism: A Case Study of Bang Bai Mai Sub-District, Muang District, Surat Thani Province

ศิริอร เพชรภิรมย์[1] | **Siriorn Petpirom**

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” ในพื้นที่ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี และ 2) ศึกษาภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” และพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เพื่อใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึกและจัดประชุมกลุ่มย่อย วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพและนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า 1) ทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” ในพื้นที่ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นสิ่งที่มีมาพร้อมกับการเข้ามาอาศัยตั้งถิ่นฐานของ

[1]ดร.ประจำสาขาวิชาการจัดการทางวัฒนธรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี ติดต่อได้ที่: siriornpetpirom@hotmail.com

[1]Dr., Cultural Management Program, Faculty of Humanities and Social Sciences, Suratthani Rajabhat University, e-mail: siriornpetpirom@hotmail.com

ผู้คนในพื้นที่ เป็นไปตามทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) และการปรับตัว (Adaptation) เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีสภาพแวดล้อมธรรมชาติมาเป็นเงื่อนไขในการดำรงชีวิต เนื่องจากในพื้นที่ตำบลบางใบไม้ มีต้นจากจำนวนมาก และ 2) ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” สั่งสมและสืบทอดต่อกันมาและได้นำส่วนต่าง ๆ ของจากมาใช้ประโยชน์แบบบูรณาการเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การใช้ประโยชน์จาก “จาก” มีการใช้ราก ต้น ทางจาก ใบ ก้าน งวง ดอก และลูก เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่ปรับใช้ในชีวิต ครอบคลุมถึงการใช้เป็นอาหาร ประกอบอาชีพ สร้างที่อยู่อาศัยและนำมาเป็นสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือน และการพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม พบแนวทางการพัฒนา 2 ประเด็นสำคัญ คือ (1) การพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” ในวิถีแบบดั้งเดิม และ (2) การพัฒนาองค์ประกอบอื่น ๆ ซึ่งการพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เป็นการพัฒนาความรู้เรื่องจาก แหล่งเรียนรู้ และผลิตภัณฑ์จาก “จาก” โดยสร้างจุดการเรียนรู้เกี่ยวกับจาก และการพัฒนาองค์ประกอบอื่น ๆ มุ่งที่การพัฒนาคน การประชาสัมพันธ์ การจัดทำผลิตภัณฑ์และของที่ระลึก การจัดกิจกรรมท่องเที่ยว และการจัดให้มีพิพิธภัณฑ์ชุมชน

คำสำคัญ: การพัฒนาภูมิปัญญา การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ตำบลบางใบไม้ ต้นจาก

Abstract

This research aims to 1) study the cultural resource “Nipa Palm” in Bang Bai Mai Sub-district, Muang District, Surat Thani Province, and 2) study the wisdom of using “Nipa Palm” and develop the wisdom of using “Nipa Palm” as a cultural tourism source. This research is qualitative research, collecting relevant documents and field data by using observation methods, in-depth interviews, and organizing focus group meetings, analyzing qualitative data, and presenting the research results using descriptive analysis.

The results found that 1) the cultural resource “Nipa Palm” in Bang Bai Mai Sub-district, Muang District, Surat Thani Province, has been an integral part of the community since people first settled in the area, in

accordance with the theory of cultural ecology and adaptation to the environment, with the natural environment as a condition for living, because Bang Bai Mai Sub-district has a lot of Nipa Palm trees, and 2) the wisdom of using “Nipa Palm” has been accumulated and passed down, and various parts of Nipa Palm have been used in an integrated way of life from the past to the present. The utilization of the “Nipa Palm” encompasses the use of its roots, stems, rachis, leaves, branches, spadix, flowers, and fruits. This reflects local wisdom applied in daily life, including its roles as food, a source of livelihood, building material for housing, and raw material for household items. Furthermore, this traditional knowledge has been developed into a cultural tourism resource. Two important development approaches were found: (1) the development of wisdom in using “Nipa Palm” in the traditional way and (2) the development of other components. The development of wisdom in using “Nipa Palm” is the development of knowledge about Nipa Palm, learning resources and products from “Nipa Palm” by creating learning points, developing of other components focusing on human development, public relations, product and souvenir production, tourism activities and the establishment of a community museum.

Keywords: Wisdom Development, Cultural Tourism, Bang Bai Mai Sub-district, Nipa Palm tree

บทนำ

ภาคใต้ของประเทศไทยมีทุนทางวัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติ เป็นสมบัติร่วมที่โดดเด่น ลักษณะดังกล่าวสัมพันธ์อยู่กับปัจจัยสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสภาพแวดล้อมทางสังคมเป็นสำคัญ ทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่งได้แก่ ความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุนดังกล่าวเป็นรากฐานของการดำเนินชีวิตที่สั่งสมสืบทอดมา

อย่างต่อเนื่อง มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนไปเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต โดยที่มิได้ละทิ้งความเป็นแก่นสารรากเหง้าเดิมทางสังคมเกษตรกรรมอย่างสิ้นเชิง อย่างไรก็ตามเมื่อโลกก้าวสู่ยุคโลกาภิวัตน์ที่เน้นให้ความสำคัญเกี่ยวกับเทคโนโลยี ทำให้ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมและภาคบริการเจริญเติบโตอย่างขนานใหญ่ แม้ว่าด้านโครงสร้างพื้นฐานได้พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกสบาย ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมรวมทั้งภาคบริการจะประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง แต่ผลที่ตามมาคือปัญหาคุณภาพชีวิต ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ความล้มเหลวของการจัดการสภาพแวดล้อม รวมทั้งปัญหาวิกฤตทางวัฒนธรรม (ชวน เพชรแก้ว และคณะ, 2556: 23) ปัญหาดังกล่าวมิได้มีทีท่าว่าจะลดลง แม้ว่าภาครัฐและผู้เกี่ยวข้องได้พยายามหาทางแก้ไขปรับปรุงอย่างจริงจังมาโดยตลอด

ดังที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 พ.ศ. 2566-2570 อันเป็นแผนฯ ที่ยังคงสืบสานรักษา และต่อยอดการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศ สำหรับประเด็นหนึ่งของการพัฒนาหลักที่สำคัญยิ่ง คือ ให้ไทยเป็นจุดหมายของการท่องเที่ยวที่เน้นคุณภาพและความยั่งยืน การส่งเสริมการพัฒนาและยกระดับการท่องเที่ยวให้มีศักยภาพ ประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม เทคโนโลยี และนวัตกรรมในการพัฒนา เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับการท่องเที่ยว รวมทั้งการใช้ซอฟต์พาวเวอร์เป็นตัวขับเคลื่อน ส่งเสริมการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและบริการการท่องเที่ยว ให้มีเส้นทางท่องเที่ยวที่หลากหลายอย่างทั่วถึงเพื่อกระตุ้นการเดินทางท่องเที่ยวให้เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวชุมชน และสนับสนุนการท่องเที่ยวโดยชุมชน ให้ความสำคัญกับการพัฒนาบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรม ส่งเสริมแนวคิดการสร้างรายได้จากการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม การสร้างฐานให้ชุมชนมีความรักในท้องถิ่นและรักษาวัฒนธรรมของตนเอง (เก็บความจากสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 พ.ศ. 2566-2570) (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565: ออนไลน์) เห็นได้ว่าจุดเน้นของแผนฯ ดังกล่าวได้ให้ความสำคัญกับเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ส่งเสริมการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และสนับสนุนการท่องเที่ยวโดยชุมชน ส่งผลต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะธุรกิจบริการ และการท่องเที่ยวของประเทศ

วัฒนธรรม “จาก” เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษา ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

หากย้อนกลับไปพิจารณาถึงทุนทางสังคม อันเป็นทุนที่เกิดจากการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำบนฐานของความไว้เนื้อเชื่อใจ สายใยความผูกพัน และวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคมไทยผ่านระบบความสัมพันธ์ในองค์ประกอบหลัก ได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรม และความรู้หรือภูมิปัญญาซึ่งเป็นพลังในชุมชนและสังคม องค์ประกอบดังกล่าวเป็นรากฐาน หรือทุนเดิมของสังคมที่ประสานสัมพันธ์บูรณาการกันอยู่อย่างเหนียวแน่นกับทุนทางวัฒนธรรม กล่าวคือความสามารถของท้องถิ่นในการปรับตัวและพัฒนาได้นั้นเป็นเพราะทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่มีส่วนสำคัญต่อการผดุงให้สังคมเข้มแข็ง สามารถจัดการตัวเองได้ และยังหาความพอดีของท้องถิ่นได้ด้วย

ในส่วนของความรู้ หรือภูมิปัญญา อันเป็นองค์ประกอบหลักหนึ่งของทุนทางสังคม ผู้คนในชุมชนแต่ละชุมชนต่างก็มีสิ่งดังกล่าวเป็นของตนเองที่สร้างสรรค์ สั่งสม สืบทอด ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงตามสภาวการณ์มาอย่างต่อเนื่อง แต่ละชุมชนจึงมีสิ่งที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ซึ่งงอกงามขึ้นจากความรู้ และประสบการณ์ที่ผนวกกับญาณทัศนะเป็นรากฐาน รากเหง้าของภูมิปัญญาชาวบ้านจึงมักเกี่ยวเนื่องกับการนำ “สภาวะ” ตามธรรมชาติที่อยู่ในวิสัยที่จะจัดการได้ หรือ “ภาวะ” ที่เกิดจากการกระทำการเสาะสร้างของคนรุ่นก่อน ๆ มาปรับให้เกื้อกูลแก่การดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานหรือปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2540: 21-22) โดยถ่ายทอดสืบต่อจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง การดำรงอยู่ของภูมิปัญญาจึงสอดประสานและมีความเหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ ของสังคมหรือชุมชนของตน การพัฒนาและสืบต่อตั้งอยู่บนพื้นฐานของสัมพันธภาพอันแนบแน่นระหว่างชุมชนกับสภาพแวดล้อม ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงไม่อาจดำรงอยู่และพัฒนาสืบต่อไปได้หากถูกตัดขาดจากรากเหง้าอันเป็นบริบททางกายภาพ หรือระบบนิเวศและวัฒนธรรม (ยศ สันตสมบัติ, 2544: 48) จึงนับได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นรากฐานสำคัญต่อการดำรงชีวิตของกลุ่มคน หรือชุมชนมาโดยตลอด แต่การเปลี่ยนแปลงประเทศให้พัฒนาในลักษณะทุนนิยมด้วยการนำความรู้อย่างใหม่ของวัฒนธรรมตะวันตกมาใช้พัฒนานั้น แม้จะเกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่สิ่งที่ตามมาได้ส่งผลกระทบหลายด้าน อาทิ ชนบทถูกแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติไปสู่เมืองใหญ่ ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ความรู้และสติปัญญาถูกครอบงำจากภายนอก อีกทั้งภายในชุมชนหรือสังคมขาดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันเป็นต้น ที่สำคัญคือภูมิปัญญา

ชาวบ้านดั้งเดิมเกิดการสูญเสีย หรือกลายเป็นสิ่งที่พ้นสมัยไปก็มี อย่างไรก็ตาม เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540: 6-8) ได้ชี้ให้เห็นว่า แม้สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร แต่ภูมิปัญญาชาวบ้านยังคงมีความสำคัญอยู่มากในยุคเร่งรัดพัฒนาอย่างปัจจุบัน

อนึ่ง สุราษฎร์ธานีเป็นจังหวัดหนึ่งของภาคใต้ มีเนื้อที่ประกอบด้วยภูเขา ที่ราบระหว่างภูเขา ทะเลและเกาะ ที่ราบลุ่มแม่น้ำ และป่าชายเลน สำหรับพื้นที่ป่าชายเลนเป็นพื้นที่ทอดยาวเลียบฝั่งทะเล จากอำเภอท่าชนะ ไชยา ท่าฉาง พุนพิน กาญจนดิษฐ์ ดอนสัก และอำเภอเมือง แต่เดิมเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์อย่างยิ่งด้วยพันธุ์ไม้ชนิดต่าง ๆ และสัตว์น้ำนานาชนิด แต่ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวถูกบุกรุกทำลายจนความอุดมสมบูรณ์ลดน้อยลง โดยเฉพาะพื้นที่ป่าชายเลนในอำเภอเมืองเหลืออยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำตาปี และพื้นที่ราบลุ่มริมลำคลองของตำบลบางใบไม้ ตำบลบางไทร ตำบลคลองน้อย และตำบลบางชนะ บริเวณนี้ระบบนิเวศเป็นป่าชายเลน ซึ่งมีพันธุ์ไม้หลากหลายชนิด เช่น โกงกาง ลำพู ลำแพน จาก ฯลฯ มีความอุดมสมบูรณ์อย่างยิ่ง นอกจากชาวบ้านใช้เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญแล้ว ยังได้ใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ดังกล่าวเพื่อการดำรงชีวิตอีกด้วย แต่ในช่วง 2 ทศวรรษเศษที่ผ่านมา โดยเฉพาะภายหลังจากที่มีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำตาปีจากฝั่งของเมืองสุราษฎร์ธานีไปยังตำบลบางใบไม้ สภาพพื้นที่ได้เปลี่ยนแปลงเป็นที่อยู่อาศัย และแหล่งประกอบการต่าง ๆ เนื่องจากการคมนาคมที่ดีขึ้น และการขยายตัวของเมืองที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนสภาพของพื้นที่ดังกล่าวส่งผลให้ระบบนิเวศถูกทำลายและวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านมีความเป็นชาวเมืองมากขึ้น ชาวบ้านปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรม รวมไปถึงสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไป

ตำบลบางใบไม้ ซึ่งเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอเมืองสุราษฎร์ธานี พื้นที่ตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองสุราษฎร์ธานีประมาณ 2 กิโลเมตรได้รับผลกระทบจากการพัฒนาดังกล่าวอย่างรุนแรง พันธุ์ไม้ที่ยังคงมีหลงเหลือให้เห็นชัดเจนก็คือ ป่าจาก ซึ่งขึ้นอยู่หนาแน่นในที่ราบลุ่มมีน้ำขัง และริมลำคลอง แม้ถูกทำลายไปมากแต่ก็ยังมีให้เห็นกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ทั้งนี้เพราะว่าจากเป็นพืชที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน การที่ชาวบ้านยังคงสงวนไว้ก็เพราะว่าพืชชนิดนี้เป็นปราการสำคัญต่อการหยุดยั้งการพังทลายของพื้นดินริมตลิ่ง เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด ซึ่งเป็นแหล่งอาหารสำคัญของชาวบ้าน เกือบทุกส่วนของจากล้วนมีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านทั้งสิ้น (รัตนา ทีปะปาล, สัมภาษณ์: 15

พฤษภาคม 2564) ด้วยเหตุดังกล่าวแม้ว่าในปัจจุบันการใช้ประโยชน์จะลดน้อยลงไปบ้าง แต่จากยังคงเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและที่สำคัญคือมีบทบาทสำคัญต่อการท่องเที่ยว อันเป็นอุตสาหกรรมที่ปัจจุบันมีความสำคัญยิ่งต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

การศึกษา “จาก” ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ของตำบลบางใบไม้ หากพิจารณาในแง่ของทุนทางวัฒนธรรม วัฒนธรรม “จาก” มีภูมิปัญญาชาวบ้านที่น่าสนใจ ทั้งนี้เพราะว่าในสมัยปัจจุบันการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อชุมชน เป็นการท่องเที่ยวที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง หลายพื้นที่ในประเทศไทยที่ดำเนินการเรื่องนี้อย่างจริงจัง ประสบความสำเร็จทั้งการสร้างรายได้ การจ้างงาน และความภาคภูมิใจให้กับชุมชน สิ่งสำคัญยิ่งประการหนึ่งคือการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญในการสืบทอดและพัฒนาภูมิปัญญาของชุมชนให้คงอยู่อีกด้วย การวิจัยเรื่องวัฒนธรรม “จาก” เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษาตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี จึงคาดหวังว่าผลการวิจัยจะยังประโยชน์ต่อชุมชน สังคม และชาติบ้านเมืองอย่างกว้างขวาง

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” ในพื้นที่ ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

2. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” และพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เพื่อใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

วิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีวิธีดำเนินการวิจัยเป็นขั้นตอน คือ การเลือกพื้นที่วิจัย กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. การเลือกพื้นที่วิจัย ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ใช้วิธีการเลือกแบบจงเจาะ โดยมีเกณฑ์ในการเลือกเพื่อตอบวัตถุประสงค์ในการวิจัย คือ 1) เป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากร “จาก” อยู่มาก 2) มีผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญการใช้ประโยชน์

จาก “จาก” เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินวิถีชีวิตและเป็นที่ยอมรับว่าเป็นปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลบางใบไม้ และ 3) เป็นพื้นที่ที่มีการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

2. การกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง จำนวน 14 คน เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) จากผู้ที่ความรู้ ความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจากเป็นอย่างดี และปราชญ์ชาวบ้านที่มีภูมิลำเนาอยู่ในพื้นที่ตำบลบางใบไม้ไม่น้อยกว่า 20 ปี จำนวน 7 คน ซึ่งเป็นผู้ปลูกจาก ผู้ใช้ประโยชน์จากจาก และชาวบ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือมีส่วนได้ส่วนเสียกับทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” จำนวน 7 คน ที่อาศัยอยู่ในตำบลบางใบไม้ ได้แก่ ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลบางใบไม้ ผู้ประกอบการเกี่ยวกับการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว ผู้ขายผลิตภัณฑ์จากจาก กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลด้วยวิธีสุ่มแบบบอกต่อ (Snowball Sampling Technique) เพื่อตอบวัตถุประสงค์ในการวิจัยเป็นไปตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล เอกสารเกี่ยวกับบริบทพื้นที่วิจัย งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ทุนทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ วิทยานิพนธ์ วารสาร และเอกสารต่าง ๆ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ในการวิจัย และเก็บข้อมูลหลัก (Key Informant) ด้วยแบบสัมภาษณ์แบบสังเกต จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักและใช้วิธีสุ่มแบบบอกต่อ (Snowball Sampling Technique) เพื่อให้ได้ข้อมูลเป็นไปตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย การเก็บข้อมูลได้สืบค้นข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลให้เป็นไปตามธรรมชาติแบบที่เรียกว่า Elicitation และสัมภาษณ์กลุ่มย่อย (Small Group Information) เพื่อให้ช่วยกันพูดคุยรายละเอียด ระดมความคิด ทำให้ได้ข้อมูลกว้างขวางยิ่งขึ้น ถ่ายภาพ จดบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับจาก

การจัดกระทำข้อมูลโดยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต มาจำแนกหมวดหมู่เพื่อศึกษาทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” และภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” ทำให้ได้ข้อมูล เชิงประจักษ์ที่สมบูรณ์ และในขั้นตอนของวัฒนธรรมจาก ภูมิปัญญาและการพัฒนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวได้จัดประชุมกลุ่มย่อย โดยเน้นดำเนินการในกิจกรรมการศึกษาภูมิปัญญาจาก “จาก” และกิจกรรมการพัฒนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว จำนวน 2 ครั้ง ได้แก่ วันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2564 ณ บ้านนางมาลี เวชกุล หมู่ 1

ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี และวันที่ 15 พฤษภาคม 2564 ณ บ้านนายเชาวลิต ชูเสน่ห์ หมู่ 2 ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยการเก็บข้อมูลภาคสนาม ดำเนินการระหว่างเดือนกุมภาพันธ์-สิงหาคม 2564 โดยโครงการวิจัยเรื่องวัฒนธรรม “จาก” เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษา ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้รับการอนุมัติจากคณะกรรมพิจารณาจริยธรรมในมนุษย์ เอกสารรับรองเลขที่ SRU-EC2020/020 เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2563

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีการเชิงคุณภาพ โดยจำแนกข้อมูล เนื้อหาสาระ และการตรวจสอบความถูกต้องเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยการวิเคราะห์เนื้อหาสาระใช้ขอบเขตเนื้อหาสาระของการวิจัย และการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าโดยนำข้อมูลไปตรวจสอบในการลงพื้นที่เก็บข้อมูลกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักอีกครั้งเพื่อพิจารณาความถูกต้องและให้ได้ข้อมูลครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย และนำเสนอข้อมูลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

“จาก” เป็นทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน แม้ว่าในปัจจุบันบริบทของพื้นที่ได้เปลี่ยนแปลงไป แต่ว่า “จาก” ยังคงมีบทบาทอยู่อย่างต่อเนื่อง การวิจัยครอบคลุมกรอบเนื้อหา 2 ประเด็นสำคัญ นำเสนอผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. ศึกษาทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” ในพื้นที่ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” ในพื้นที่ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผลการวิจัยนำเสนอดังนี้ หากย้อนเวลากลับไปจะพบว่า ผู้คนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลบางใบไม้ แต่เดิมใช้จากเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการดำเนินชีวิต เนื่องจากพื้นที่นี้ไปมาหาสู่กับชุมชนภายนอกค่อนข้างลำบาก คือใช้การสัญจรทางเรือเท่านั้น แม้จะอยู่ห่างจากตัวจังหวัดสุราษฎร์ธานีเพียงแค่ 2 กิโลเมตร (องค์การบริหาร

ส่วนตำบลบางใบไม้, 2560: ออนไลน์) และถึงแม้จะมีอาหารจากธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ แต่สภาพดังกล่าวทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) คือ ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมเพื่อการอยู่รอด จากจึงเป็นพืชในท้องถิ่นที่ช่วยแก้ปัญหาการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ป่าจากที่ขึ้นอยู่ทั่วไปได้อำนวยประโยชน์ในทุกด้าน วิถีชีวิต หรือวัฒนธรรมการดำรงอยู่ของชาวบ้านจึงแนบแน่นกับจากตั้งแต่เกิดจนตาย (เชาวลิต ชูเสน่ห์, สัมภาษณ์: 15 พฤษภาคม 2564) โดยเฉพาะประโยชน์ใช้สอย และประโยชน์อื่น ๆ เพื่อการดำรงชีวิต กล่าวคือชาวบ้านใช้จากเพื่อการดำรงชีวิตหลายลักษณะ ได้แก่ 1) รากของจากทำหน้าที่กรองน้ำ จากมีรากที่ช่วยทำให้น้ำเสียกลายเป็นน้ำดี ช่วยเป็นปราการการพังทลายของตลิ่ง ช่วยลดแรงปะทะของคลื่นน้ำอันเกิดจากการคมนาคมสัญจรของเรือขนาดใหญ่ เป็นแนวกันลมและแบ่งเขตแดนธรรมชาติระหว่างที่ดินของชาวบ้าน และที่สำคัญเป็นแหล่งอาหาร เพราะเป็นที่อยู่และเพาะพันธุ์ของสัตว์น้ำนานาชนิด (รัตนา ทีปะปาล, สัมภาษณ์: 15 พฤษภาคม 2564) 2) ใบอ่อนของจากนำมาตากให้แห้ง ใช้มวนกับยาเส้นเป็นยาสูบใบจาก และยังใช้ทำ “หมาจาก” เพื่อใช้ตักน้ำ หรือใช้ใส่สิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่จำเป็นในครัวและใต้ถุนบ้าน ส่วนใบแก่จัดนำมาเย็บผูกเป็นตับจากใช้มุงหลังคาบ้าน หรือขนำ ใช้กั้นฝาบ้าน ใช้ห่อขนม ใช้เย็บเป็นกระทง และใช้ต้มดื่มแก้ท้องร่วง (พับ นุ่นเงิน, สัมภาษณ์: 15 พฤษภาคม 2564) นอกจากนี้ในอดีตใช้ใบจากแก่จัดตัดเป็นรูปหนังตะลุง เนื่องจากหาหนังสัตว์และกระดาษมาใช้ได้ยาก แต่มักตัดใช้เฉพาะกับรูปตัวตลกเท่านั้น (รัตนา ทีปะปาล, สัมภาษณ์: 15 พฤษภาคม 2564) 3) ก้านและทางจากก้านจากนำมาทำเป็นเครื่องจักสาน เช่น เสวียนหม้อ ตะกร้า ถาดรองแก้ว รองจาน กระทง และไม้กวาด ส่วนทางจากใช้ทำแพ และใช้เป็นเชื้อเพลิง 4) งวงจาก ดอกจาก และลูกจาก งวงจาก คือ ก้านดอกที่มีดอกซึ่งเจริญเติบโตเป็นผล มีลักษณะเช่นเดียวกับงวงตาล งวงจากเป็นส่วนที่ให้น้ำหวาน ซึ่งใช้ทำน้ำตาล หรือนำไปหมักเป็นน้ำส้มสายชู ช่อดอกอ่อนของจากใช้ลวกทำผักจิ้ม หรือทำผักดอง กลีบดอกใช้เป็นส่วนผสมของสมุนไพร ทะลายต้มกินแก้โรคเบาหวาน และความดันโลหิตสูง ส่วนลูกจากหรือผล หากเป็นผลอ่อน ต้มกินกับน้ำพริกและใช้แกงกะทิ ลูกจากที่อ่อนพอเหมาะใช้กินสด หรือใช้ทำลูกจากลอยแก้ว และลูกจากเชื่อม หรือใช้เป็นส่วนประกอบของขนมหวาน (นิยม พินเกตุ, สัมภาษณ์: 10 กุมภาพันธ์ 2564) นี่คือทรัพยากรวัฒนธรรมจากของชาวบ้านตำบลบางใบไม้

วัฒนธรรม “จาก” เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษา ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

“จาก” ในฐานะที่เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้คนแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์และการปรับตัวของคนในพื้นที่ตำบลบางใบไม้มายาวนาน ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากพืชชนิดนี้เพื่อการดำรงชีวิตหลายด้าน ที่เห็นได้ชัดคือ เป็นอาหาร ที่อยู่อาศัย สิ่งของเครื่องใช้ ยารักษาโรค และเพิ่มพูนรายได้ ฯลฯ การดำเนินชีวิตของผู้คนในอดีตในถิ่นนี้จึงผูกพันเหนียวแน่นอยู่กับทรัพยากรจากมาจนกระทั่งปัจจุบัน อย่างไรก็ตามเมื่อบริบทของพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา คือมีสะพานข้ามแม่น้ำตาปีจากเมืองสุราษฎร์ธานี มายังตำบลบางใบไม้ทำให้ป่าจากในหลายพื้นที่ของตำบลนี้ถูกทำลาย เนื่องจากการขยายตัวของเมืองที่ใช้ทุนนิยมเป็นฐานในการพัฒนา ผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่งมากยิ่งขึ้น มีถนนหนทางตัดผ่านมากขึ้นและสถานประกอบการต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายทำให้กิจกรรมของคนในชุมชนหลากหลาย และเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย การพัฒนาที่ใช้ทุนนิยมเป็นฐานนอกจากทำให้ทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” ถูกลดทอนลงและถูกครอบงำโดยมีค่านิยมและดำเนินชีวิตแบบใหม่เข้ามาแทนที่ อย่างไรก็ตามการที่ชุมชนมุ่งส่งเสริมการท่องเที่ยวซึ่งช่วยให้คนในพื้นที่มีกิจกรรมและมีรายได้เพิ่มขึ้น เป็นที่คาดหวังได้ว่า ทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” จะยังคงอยู่ได้ด้วยการทำหน้าที่ใหม่ ๆ ที่เข้ามาทดแทนบทบาทเดิม

2. ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” และพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เพื่อใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” และพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เพื่อใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม นำเสนอผลการวิจัย ดังนี้

2.1 ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก”

ในส่วนนี้เนื่องจากภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นการริเริ่มเสริมต่อของบรรพบุรุษในท้องถิ่นหรือกลุ่มชน เป็นสิ่งที่งอกงามขึ้นจากความรอบรู้ ประสบการณ์อันผนวกด้วยการหยั่งรู้หยั่งเห็นที่ลุ่มลึก ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงให้ผลสัมฤทธิ์ที่เกื้อประโยชน์ต่อกลุ่มคนมากกว่าต่อปัจเจกชน สามารถขยายผลสืบต่ออย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง คนส่วนใหญ่ของกลุ่มสามารถรับเอาภูมิปัญญานั้น ๆ เข้าสู่วิถีการดำเนินชีวิตได้อย่างมีระบบและมีพลังซึมซาบเข้าสู่นิสัยการคิด และการกระทำจนเป็นขนบนิยมของคนรุ่นต่อ ๆ มาที่เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐาน อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ

(สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2540: 22) ในกรณีของภูมิปัญญาการใช้จากให้เกิดประโยชน์ของชาวบ้านตำบลบางใบไม้ รากเหง้าของภูมิปัญญาชาวบ้านมีความเกี่ยวเนื่องกับการนำสภาวะตามธรรมชาติที่มีอยู่มาจัดการ หรือเกิดจากการกระทำเสาะสร้างของคนรุ่นก่อน ๆ มาปรับใช้ให้เกื้อกูลแก่การดำรงชีวิต ภูมิปัญญาเหล่านั้นจึงค่อย ๆ แตกหน่อต่อยอดไปตามสภาพแวดล้อมที่เป็นและมีอยู่ด้วยการสร้างสรรค์ เช่น ชาวบ้านเห็นว่าต้นจาก หรือกอจากริมคลองช่วยให้ตลิ่งไม่พังทลาย และเป็นที่อยู่อาศัยเพาะพันธุ์ของสัตว์น้ำที่ใช้เป็นอาหาร หรือการใช้แนวต้นจากเป็นเขตแดนธรรมชาติของแต่ละครัวเรือน ซึ่งเป็นพื้นที่แสดงความเป็นเจ้าของ ชาวบ้านจึงเว้นที่ไว้แทนที่จะการทำลายกอจาก หรือปลูกเพิ่มเติมให้มีเพิ่มขึ้นในพื้นที่ดังกล่าว (รัตนา ทีปะปาล, สัมภาษณ์: 15 พฤษภาคม 2564) หรือการทำน้ำตาลจากต้นจาก ชาวบ้านสามารถเรียนรู้ว่าจะเลือกงวงจากขนาดใด สั้นหรือยาวแค่ไหน แก่หรืออ่อนเพียงใดจึงจะให้น้ำหวานมากเป็นพิเศษ หรือรู้ว่าจะใช้สะเก็ดไม้เคี่ยมใส่ในกระบอกน้ำตาลมากน้อยแค่ไหนก็ขึ้นอยู่กับว่าเขาจะนำน้ำหวานไปใช้ประโยชน์เพื่อทำอะไร นอกจากนี้ความฝาดของสะเก็ดไม้เคี่ยมเป็นสิ่งที่ชาวบ้านผู้ทำอาชีพนี้ต้องคำนึงถึง คือชาวบ้านรู้ว่าจะต้องใช้ปริมาณสะเก็ดไม้เคี่ยมใส่ในกระบอกน้ำตาลที่พอเหมาะ ความฝาดจะทำให้น้ำตาลมีรสอร่อย และสดอยู่ได้นาน หรือถ้าลดความฝาดจากสะเก็ดไม้เคี่ยมลงแล้วก็จะได้เป็นน้ำส้มที่นำไปใช้ทำเป็นอาหาร คือ ต้มส้ม หรือแกงส้มได้ (นิยม พินเกตุ, สัมภาษณ์: 10 กุมภาพันธ์ 2564) กรณีของส่วนช่อดอกอ่อนต้องมีอายุไม่เกิน 1 เดือน นำมาใช้ทำเป็นผักลวก หรือดองน้ำส้มจากเป็นผัก ใบจากทั้งยอดจาก ใบอ่อน และใบแก่ เมื่อนำมาใช้ประโยชน์ ต้องเลือกสรรด้วยความพิถีพิถันว่าจะนำไปใช้เพื่อการใด เช่น ยอดจากหากใช้เพื่อมวนสูบยาใบจาก และใช้เพื่อทำหมาจากก็จะเลือกสรรด้วยวิธีที่ต่างกัน คือหากใช้เพื่อสูบยาจะเลือกตัดยอดจากที่ใบอ่อนกว่านำมาใช้ทำหมาจาก และจะต้องเลือกตัดยอดจากที่สมบูรณ์มีขนาดโตพอแก่การใช้ประโยชน์ ขณะเดียวกันการตัดยอดจะไม่ตัดไปจนถึงส่วนล่างของยอดซึ่งอ่อนมาก เพราะอาจจะทำให้ต้นจากตายหรือโตช้า (นิยม พินเกตุ, สัมภาษณ์: 10 กุมภาพันธ์ 2564)

ขณะเดียวกันการใช้ใบแก่ของจากเพื่อทำตับจากมุงหลังคาหรือกั้นฝาบ้าน หรือเพื่อใช้กั้นป้องกันความร้อนที่เตาเคี่ยวน้ำตาลจะต้องเลือกใบแก่จัดพอเหมาะและมีขนาดใหญ่ไม่มีรอยตำหนิมาใช้ ส่วนใบจากที่ใช้เพื่อห่อขนม เช่น ขนมจาก จะต้องเลือกใช้ใบจาก

ที่สมบูรณ์มีขนาดของใบที่ไม่เล็กเรียว ต้องมีขนาดเดียวกันและไม่แก่จัดจนเกินไป เพราะจะช่วยให้ขนมมีกลิ่นหอมน่ารับประทาน (ลำดวน คันอินทระ, สัมภาษณ์: 15 พฤษภาคม 2564) สำหรับก้านจากที่ใช้ทำเป็นเครื่องจักสานสิ่งของเครื่องใช้ เช่น เสวียนหม้อ ไม้กวาด ฯลฯ จะต้องเลือกก้านจากที่แก่จัด มีขนาดโต และมีขนาดยาว เพราะจะคงทนแข็งแรง (มาลี เวชกุล, สัมภาษณ์: 10 กุมภาพันธ์ 2564)

ด้านภูมิปัญญาการใช้งวงจาก ดอกจาก และลูกจาก กรณีของการทำน้ำตาลจาก ชาวบ้านจะต้องเลือกงวงที่สมบูรณ์ และต้องมีอายุ 5-7 เดือน มีความยาวประมาณ 1 เมตร ตีงวงด้วยไม้แข็งให้ครบตามจำนวนวัน และจำนวนครั้ง จึงสามารถตัดทะลายลูกจากออกจากงวงได้ การใช้มีดปาดงวง “จาก” จะต้องตัดครั้งเดียวให้ขาดเพื่อมิให้งวงช้ำ เพราะจะทำให้น้ำหวานออกมาน้อย ใช้กระบอกที่ใส่สะเก็ดไม้เคี่ยมรองรับน้ำหวานที่ออกจากงวง นำไปต้มทำเป็นน้ำผึ้งจาก น้ำตาลจาก น้ำตาลปึก หรือทำน้ำส้ม (สนม พินเกตุ, สัมภาษณ์: 10 กุมภาพันธ์ 2564) ส่วนดอกจากและช่อดอกต้องเลือกที่อ่อนพอเหมาะเพื่อใช้แกงและจิ้มน้ำพริก สำหรับลูกจากชาวบ้านต้องใช้ภูมิปัญญาเลือกสรรว่าจะนำไปใช้เพื่อประโยชน์อะไร หากใช้หั่นต้มกินกับน้ำพริก ใช้เป็นผักเหนาะกินร่วมกับแกงไตปลา หรือใช้แกงกะทิ จะต้องเลือกลูกจากอ่อน แต่ถ้าใช้รับประทานสดเป็นผลไม้ ทำลอยแก้ว เชื่อมรับประทานเป็นขนมหวาน ต้องเลือกลูกจากหนุ่มหรืออ่อนพอเหมาะ (ทวีศรี มีลือ, สัมภาษณ์: 10 กุมภาพันธ์ 2564)

เห็นได้ว่าภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากจากที่กล่าวมาแล้วเป็นไปเพื่อการปรับเปลี่ยนสภาพทรัพยากรและองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมให้เพิ่มคุณค่าขึ้นอย่างสอดประสานและเหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ ของสังคมหรือชุมชนของตนทั้งด้านระบบนิเวทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล และทรัพยากรวัฒนธรรม รวมทั้งปัจจัยและข้อจำกัดที่เผชิญอยู่ ทั้งนี้เป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีระบบและมีพลัง ซึ่งอยู่ในวิสัยที่ชาวบ้านจะเอาประโยชน์ได้ ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นขนบนิยมหรือกิจวัตรปกติในวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

2.2 การพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เพื่อใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

ในส่วนนี้เป็นภาวะการสร้างสรรค์สืบต่อ แต่งเติมภูมิปัญญาเพื่อจัดการให้เป็นประโยชน์ในสถานการณ์ใหม่ที่ชุมชนต้องเผชิญ คือ การทำให้ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ซึ่งในปัจจุบันมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของชุมชนและประเทศ เพื่อมุ่งไปยังจุดหมายดังกล่าว ชุมชนได้ร่วมประชุมกลุ่มย่อย โดยมีส่วนร่วมจากประชาคมในชุมชน คือ ชาวบ้าน องค์การบริหารส่วนตำบล นักวิชาการด้านวัฒนธรรม ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้สนใจทั่วไป ผลจากการร่วมประชุมดังกล่าว ได้ข้อสรุปเป็น 2 ประเด็นหลัก คือ การพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” และการพัฒนาองค์ประกอบอื่น ๆ

(1) การพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” ที่ประชุมได้แนวทางว่าจะต้องให้ความสำคัญการพัฒนา 3 ประเด็น คือ 1) ความรู้เรื่องจากและแหล่งหรือพื้นที่ที่มีจาก 2) ผลิตภัณฑ์จากจาก และ 3) การสร้างจุดการเรียนรู้เกี่ยวกับจาก ในส่วนของความรู้เรื่องจากจะต้องประมวลความรู้เรื่องจากให้สมบูรณ์เกี่ยวกับบริบทพื้นที่ของตำบลบางใบไม้ แหล่งหรือพื้นที่ที่มีจากอันเป็นเส้นทางท่องเที่ยวโดยครอบคลุมถึงแหล่งที่มีกิจกรรมการผลิต ผลิตภัณฑ์จาก “จาก” และสุดท้ายคือ การสร้างจุดการเรียนรู้เรื่องจาก โดยครอบคลุมถึงระบบนิเวศของจาก ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากจาก เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย การประกอบอาชีพ อาหาร และสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือน ความรู้ดังกล่าวต้องได้จากการร่วมคิดร่วมทำกันของชาวบ้านหรือประชาคมในชุมชน เมื่อได้องค์ความรู้ดังกล่าวจะต้องจัดพิมพ์ทั้งเป็นเอกสารเผยแพร่ และการเผยแพร่ในสื่อที่เป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่

ภาพที่ 1: QR Code และภาพรูปหน้าปก หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ “จากในบาง” ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี
ที่มา: ศิริอร เพชรภิรมย์ (2564)

ภาพที่ 1 ภาพแสดง QR Code และภาพรูปหน้าปก ของหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ “จากในบาง” ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

(2) การพัฒนาองค์ประกอบอื่น ๆ หมายถึง การนำองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ได้แก่ การพัฒนาคน การประชาสัมพันธ์ การจัดทำผลิตภัณฑ์และของที่ระลึก การจัดกิจกรรมท่องเที่ยว และการจัดให้มีพิพิธภัณฑ์ชุมชน ด้านการพัฒนาคนมุ่งเน้นที่ชาวบ้านและเยาวชนในพื้นที่ รวมทั้งผู้ที่สนใจให้ตระหนักถึงความสำคัญของระบบนิเวศ ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาจาก “จาก” และวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชนในบาง กิจกรรมการพัฒนาอาจจะจัดอบรมเป็นระยะสั้น ๆ โดยมีชุดความรู้ดังกล่าวที่นักวิชาการ ชาวบ้านแกนนำ และปราชญ์ชาวบ้านร่วมกันจัดทำขึ้น กิจกรรมนี้จะรวมถึงการสร้างเครือข่ายกับชุมชนในตำบลอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงด้วย ด้านการประชาสัมพันธ์ โดยจัดทำเอกสารแผ่นพับให้ความรู้แก่คนทั่วไปเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาวบ้านในบาง เป็นต้น นอกจากเอกสารดังกล่าวจะมีการเผยแพร่สารคดีเกี่ยวกับชุมชนในบาง

ทั้งในลักษณะงานเขียน และสารคดีท่องเที่ยวผ่านช่องทางออนไลน์ อีกทั้งจะจัดนิทรรศการเกี่ยวกับชุมชนในบางโอกาสต่าง ๆ เช่น งานประเพณีชักพระเมืองสุราษฎร์ธานี และพุ่มผ้าป่า งานประจำปีของวัดต่าง ๆ ในอำเภอเมืองสุราษฎร์ธานี เป็นต้น ด้านการจัดทำผลิตภัณฑ์และของที่ระลึก สิ่งที่ดำเนินการในส่วนนี้ได้มาจากชาวบ้านในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และนักวิชาการร่วมกันคิด โดยมีฐานคิดอยู่ที่เน้นการนำภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” โดยเฉพาะผลิตภัณฑ์อาหาร และสิ่งของเครื่องใช้ เป็นต้น มาดำเนินการด้วยการเน้นที่การส่งผลต่อเศรษฐกิจชุมชน ด้านการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว มุ่งดำเนินการจัดกิจกรรมล่องเรือชมบาง มีจุดเน้นอยู่ที่วิถีชีวิตชาวบ้าน ตลาดนัดที่ชุมชนดำเนินการอยู่แล้ว ฯลฯ ในการนี้จะจัดบริการเรือให้เช่าขนาดเล็ก ซึ่งมีเรือที่บริการนักท่องเที่ยวตั้งแต่ 5 คนขึ้นไป และเรือบริการที่มีนักท่องเที่ยวเป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวจำนวนมาก การจัดดังกล่าวดำเนินการส่งเสริมต่อเนื่องจากที่ชาวบ้านทำกันอยู่แล้ว และสุดท้ายคือด้านการจัดพิพิธภัณฑ์วิถีชีวิตในบาง จากการประชุมกลุ่มมีความเห็นว่าในอนาคตควรดำเนินการให้มีพิพิธภัณฑ์ในพื้นที่ที่มีการเดินทางเข้าถึงสะดวกสบาย

การกล่าวถึงการพัฒนาภูมิปัญญาการใช้จาก ซึ่งมี 2 ส่วนประกอบกัน คือ มุ่งเน้นพัฒนาภูมิปัญญา และองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องเป็นสิ่งที่ต้องดำเนินการควบคู่กันไปเพื่อให้ชุมชนเรียนรู้และตระหนักถึงการปรับเปลี่ยนสภาพทรัพยากร และองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมให้เพิ่มพูนคุณค่าขึ้นอย่างเกี่ยวโยงสัมพันธ์และเหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ ของชุมชน ทั้งด้านระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล และทรัพยากรวัฒนธรรม สิ่งดังกล่าวจึงมิได้เป็นเพียงแค่การคาดหวัง แต่เป็นสิ่งที่ต้องกระทำให้เกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะบางอย่างชุมชนได้ดำเนินการอยู่บ้างแล้ว เพียงแค่ไปต่อยอดให้ก้าวพ้นการต่างคนต่างทำ โดยมุ่งที่การจัดระบบให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมคิดร่วมทำอย่างแท้จริง แม้มีข้อจำกัดที่อาจจะเป็นปัญหาอยู่บ้าง เช่น ความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ แต่คงสามารถผ่านไปได้ไม่ยากเพราะภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่ชาวบ้านตระหนักดีว่าเป็นเครื่องมือสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนวิถีการยังชีพที่ช่วยให้อยู่รอด โดยมิต้องเสี่ยงต่อการเผชิญกับความขาดแคลนใด ๆ ที่สำคัญคือจะก้าวพ้นจากความเสี่ยงจากที่ต่างคนต่างอยู่และการแข่งขันให้เป็นไปอย่างเอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งนำไปสู่การยกระดับการกระทำตนและสังคมให้มีคุณค่าในวงกว้าง อนึ่ง การพัฒนาดังกล่าวต้องตระหนักว่าต้องอาศัยกาลเวลาจึงเป็นสิ่งที่ไม่ง่ายนักที่จะบังเกิดผลโดยฉับพลัน

ทันที ทั้งนี้เพราะต้องดำเนินการด้วยการใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญ

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัย “วัฒนธรรม “จาก” เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม กรณีศึกษา: ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี” เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนผ่านมุมมองจากทรัพยากร วิถีชีวิต ภูมิปัญญา การร่วมคิดร่วมทำที่อาศัยสายใยความผูกพันซึ่งสร้างสรรค์ สั่งสม สืบทอด ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามบริบท และระบบนิเวศวิทยาที่เปลี่ยนไป และนำภูมิปัญญาชาวบ้านซึ่งเป็นพลังที่เป็นทุนเดิมของชุมชนมาใช้ขับเคลื่อนพัฒนาเพื่อนำไปสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

ข้อค้นพบจากการวิจัย มี 2 ประเด็น ประเด็นแรกในฐานะทรัพยากรวัฒนธรรม ทำให้เห็นความสัมพันธ์และการปรับตัวของชาวบ้านในพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์จาก “จาก” เพื่อดำรงชีพจากอดีตถึงปัจจุบันหลายด้าน โดยเฉพาะการใช้เป็นอาหาร ที่อยู่อาศัย สิ่งของเครื่องใช้ และการเพิ่มพูนรายได้ วัฒนธรรม “จาก” ยังคงดำเนินไปอย่างเหนียวแน่นในวิถีชีวิต ครั้นเมื่อบริบทของพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป คือ การคมนาคมที่สะดวกรวดเร็วขึ้น การเคลื่อนย้ายการเข้ามาอยู่อาศัยของผู้คนมากขึ้น การใช้ประโยชน์ของพื้นที่กว้างขวางขึ้น และกิจกรรมภายในชุมชนมีความสัมพันธ์กับภายนอกมากยิ่งขึ้น ทำให้การพัฒนาแบบใหม่ที่ใช้ทุนนิยมเป็นฐานสำคัญมีบทบาทมากขึ้น จึงส่งผลกระทบให้ทรัพยากร “จาก” ลดลง และจากในฐานะทรัพยากรวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทั้งนี้เพราะการพัฒนาแบบใหม่ถูกครอบงำด้วยค่านิยม และการดำเนินชีวิตที่เน้นบริโภคนิยม ทรัพยากร “จาก” จึงถูกนำไปใช้เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม การปรับเปลี่ยนทรัพยากร “จาก” เพื่อประโยชน์ดังกล่าวยังคงมีบทบาทต่อวิถีชีวิตอย่างมีพลวัตในแง่ประโยชน์เพื่อการท่องเที่ยว

ส่วนในประเด็นของภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” และการพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ในประเด็นของภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” ทำให้เห็นถึงการเสริมต่อการใช้ประโยชน์จากบรรพบุรุษ

เสริมต่อหมายรวมถึงการสืบต่อและการสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ ทั้งการสืบต่อและการสร้างสรรค์เป็นทั้งความรู้ประสบการณ์ และการหยั่งรู้หยั่งเห็นที่ลุ่มลึกรวมถึงการขยายผลสืบต่อเข้าสู่นิสัยการคิดและการปรับใช้ในสถานการณ์ใหม่ที่เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาการใช้ “จาก” ของชาวบ้านจึงมิได้มุ่งเกื้อประโยชน์ต่อปัจเจกชนแต่เกื้อต่อกลุ่มชนที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตพื้นฐาน คือ การกิน อยู่อาศัย ฯลฯ โดยที่ภูมิปัญญาจาก “จาก” เป็นไปเพื่อการปรับเปลี่ยนสภาพทรัพยากรและองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมให้เพิ่มคุณค่าขึ้นอย่างสอดประสานและเหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ ของสังคมทั้งด้านระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล และทรัพยากรวัฒนธรรม รวมทั้งปัจจัยและข้อจำกัดที่เผชิญอยู่ โดยเป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันของผู้คนอย่างมีระบบและมีพลัง สำหรับประเด็นของการพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เพื่อมุ่งไปสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ลักษณะดังกล่าวเป็นภาวะการสร้างสรรค์สืบต่อแต่งเติมเพื่อจัดการให้เป็นประโยชน์ในสถานการณ์ใหม่ที่ชุมชนต้องเผชิญ คือ ทำให้ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเพื่อเป็นฐานเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งจะต้องดำเนินการใน 2 ประการ คือ การพัฒนาการใช้ “จาก” และการพัฒนาองค์ประกอบอื่นที่เกี่ยวข้อง โดยดำเนินการควบคู่กันไป ในประการแรก มุ่งดำเนินการเกี่ยวกับการสร้างองค์ความรู้เรื่องจาก การจัดแหล่งหรือพื้นที่ที่มีจากอันเป็นเส้นทางท่องเที่ยว และสุดท้ายคือสร้างจุดการเรียนรู้เรื่องจาก โดยครอบคลุมเกี่ยวกับระบบนิเวศ ที่อยู่อาศัย การประกอบอาชีพ อาหาร และสิ่งของเครื่องใช้ การดำเนินงานดังกล่าวมุ่งที่การร่วมคิดร่วมทำของชาวบ้าน สำหรับด้านการพัฒนาองค์ประกอบอื่นที่เกี่ยวข้อง ซึ่งต้องดำเนินการควบคู่กันไปนั้น ได้แก่ การพัฒนาคน การดำเนินงานด้านประชาสัมพันธ์ การจัดทำผลิตภัณฑ์และของที่ระลึก การจัดกิจกรรมท่องเที่ยว รวมถึงการจัดให้มีพิพิธภัณฑ์ชุมชน

ภาพที่ 2: แผนที่ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี
ที่มา: ศิริอร เพชรภิรมย์ (2564)

ภาพที่ 2 ภาพแสดงแผนที่ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี แสดงที่ตั้งของหมู่บ้านทั้ง 5 หมู่ ของตำบลบางใบไม้ และแสดงภาพผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก”

จากคำตอบของงานวิจัยดังกล่าวเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า ภูมิปัญญาการใช้ “จาก” ให้เกิดประโยชน์เป็นผลพวงของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยที่มนุษย์เรียนรู้จากสภาพแวดล้อมแล้วปรับตัวด้วยการคิดสร้างสรรค์ และประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งเห็นได้จากสภาพที่เป็นอยู่ในบริบทเดิม และในสภาวะการเปลี่ยนแปลง การสร้างสรรค์และประยุกต์ในภาวะการเปลี่ยนแปลงเป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและการต่อยอดที่ต้องสั่งสมความรู้ผนวกกับประสบการณ์อันยาวนานโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ อาจจะเป็นการลองผิดลองถูก หรือเลียนแบบมาจากแหล่งอื่น กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นศักยภาพที่สอดคล้องกับทฤษฎีนิเวศวัฒนธรรม ซึ่งเห็นได้ว่าการปรับตัวของสังคมอยู่ภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม สังคมจึงเคลื่อนเปลี่ยน

หรือเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา โดยที่การเปลี่ยนแปลงเป็นผลของการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นวิธีการทางวัฒนธรรมซึ่งมีพื้นฐานสำคัญมาจากโครงสร้างสังคม กระบวนการผลิต และลักษณะสภาพแวดล้อมที่ผูกโยงสัมพันธ์กันอยู่นั่นเอง

เนื่องจากตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นพื้นที่ราบลุ่มปากแม่น้ำที่มีทรัพยากรธรรมชาติสำคัญคือ ต้นจากและสัตว์น้ำ ทรัพยากรดังกล่าวเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่ผู้เข้ามาอยู่อาศัยใช้ประโยชน์ทั้งระดับปฐมภูมิและระดับทุติยภูมิ ในระดับปฐมภูมิเป็นการใช้ประโยชน์ทางตรง คือใช้ทุกส่วนของต้นจากเพื่อการดำรงชีวิต ซึ่งเห็นได้จากการที่จากเป็นปราการธรรมชาติป้องกันตลิ่งพังทลาย เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ เป็นรั้วบ้าน ฯลฯ ส่วนประโยชน์ระดับทุติยภูมิ ปรากฏลักษณะการใช้ประโยชน์ด้วยการแปรรูปจากสภาพปฐมภูมิ หรือสภาพเดิม เช่น การทำเป็นสิ่งของเครื่องใช้ การทำน้ำตาลจาก การทำเป็นน้ำหวานจากหรือน้ำผึ้งจาก การแปรรูปเป็นอาหารต่าง ๆ เป็นต้น จากประโยชน์ดังกล่าว แสดงถึงภูมิปัญญาอันเป็นองค์ความรู้ และทักษะที่สืบต่อกันมาจนถึงขั้นที่ชาวบ้านบางคนยึดเป็นอาชีพก็มี สภาพที่ว่านี้จึงเป็นสิ่งกำหนดคุณค่าของ “จาก” ให้แก่ชาวบ้านเกี่ยวกับการเกื้อกูลและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ส่งผลให้คนรุ่นหลังบางกลุ่มได้อนุรักษ์ป่าจากไว้ ในส่วนของงานวิจัยหากย้อนกลับไปดูงานวิจัยของสมบูรณ์ ประสงค์จันทร์ และคณะ (2556: 68) ที่ศึกษาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จาก “จาก” ในพื้นที่ตำบลปากรอ และตำบลชะแล้ อำเภอสิงหนคร อยู่บริเวณทะเลสาบของจังหวัดสงขลา คำตอบดังกล่าวเห็นได้ชัดถึงความสอดคล้องกับงานวิจัยที่ตำบลบางใบไม้ คือ เน้นให้เห็นถึงประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม และขณะเดียวกันงานวิจัยนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของศุภฤกษ์ โรจนธรรม (2536: คำนำ) ที่เน้นศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพของชาวบ้านบริเวณลุ่มน้ำปากพนัง และค้นพบแนวทางการพัฒนาอาชีพของชาวบ้านว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งแนวทางดังกล่าวในงานวิจัยที่ตำบลบางใบไม้ก็มีเป้าประสงค์อย่างเดียวกันแต่ต่างกันตรงที่งานวิจัยในพื้นที่ตำบลบางใบไม้มุ่งหาแนวทางพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ขณะที่งานวิจัยบริเวณลุ่มน้ำปากพนังเน้นเพื่ออาชีพและเศรษฐกิจ งานวิจัยในพื้นที่ตำบลบางใบไม้จึงเป็นการต่อยอดที่กว้างขวางออกไป ซึ่งหากสามารถพัฒนาได้จริงก็จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมกว้างขวางมากขึ้น ที่สำคัญผลงานวิจัยยัง

สอดคล้องกับสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมในภาวะปัจจุบันและอนาคต ซึ่งเปลี่ยนแปลงหรือเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา

หากมองงานวิจัยที่ตำบลบางใบไม้ในแง่ทุนทางวัฒนธรรม โดยที่ย้อนกลับดูแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (2560-2564) เป็นแผนที่น้อมนำ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” มานำทางในการพัฒนาประเทศไปสู่ความสมดุลและยั่งยืนด้วยการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของภาคีการพัฒนาทุกภาคส่วนทั้งระดับกลุ่มอาชีพ ระดับภาค และระดับประเทศ กำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศด้วยการนำทุนของประเทศที่มีศักยภาพมาใช้ประยชน์อย่างบูรณาการพร้อมทั้งเสริมสร้างทุนสังคมและทุนทางวัฒนธรรมด้วยการให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนและสังคมไทยสู่สังคมคุณภาพก็เป็นที่คาดหวังได้ว่าพื้นที่ตำบลบางใบไม้จะสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงด้วยการเข้าถึงทรัพยากรรวมทั้งสามารถพัฒนาด้วยการเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้มั่นคงได้ ทั้งนี้เพราะว่าได้นำภูมิปัญญาจาก “จาก” มาเป็นองค์ประกอบหลักของทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม อีกทั้งหากมาพิจารณาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (2566-2570) ส่งเสริมการท่องเที่ยวที่เน้นคุณภาพและความยั่งยืน พัฒนาและยกระดับการท่องเที่ยวที่มีศักยภาพ โดยประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม เทคโนโลยี และนวัตกรรมในการพัฒนา เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับการท่องเที่ยว งานวิจัยชิ้นนี้ได้แสดงถึงการใช้กลุ่มอาชีพมามุ่งสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ในด้านเศรษฐกิจกระแสใหม่ โดยมุ่งเป้าที่การขับเคลื่อนชุมชนด้วยการเพิ่มผลผลิตบนฐานการใช้ภูมิปัญญาที่สร้างความสามารถในทางธุรกิจบริการและการท่องเที่ยวที่มีศักยภาพ โดยมุ่งพัฒนาการใช้ “จาก” และพัฒนาองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องเพื่อการท่องเที่ยวควบคู่กันไป กิจกรรมการพัฒนาดังกล่าวแม้จะค่อยเป็นค่อยไป แต่ก็หวังได้ว่าการร่วมมือของคนในชุมชนที่ร่วมกันคิดร่วมกันทำ และร่วมรับประโยชน์จะเป็นพลังที่ช่วยให้สังคมอยู่รอดอย่างมั่นคงและยั่งยืนในอนาคตอย่างแน่นอน

บทสรุป

“จาก” เป็นทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมตั้งแต่อดีต

จนกระทั่งปัจจุบัน แม้ปัจจุบันสภาพพื้นที่อันเป็นบริบทเปลี่ยนแปลงไป แต่ “จาก” ยังคงมีบทบาทอยู่อย่างต่อเนื่อง แม้บทบาทเก่าบางบทบาทสูญหายไปแต่ก็มีบทบาทใหม่เพิ่มขึ้น การวิจัยทรัพยากร “จาก” ในพื้นที่นี้ครอบคลุมกรอบเนื้อหา 2 ประเด็น คือ ศึกษาทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” และศึกษาภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” และพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เพื่อใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

1) ทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” ของตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในส่วนนี้ชุมชนได้ย้อนกลับให้เห็นว่า ผู้คนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลบางใบไม้ แต่เดิมใช้จากเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการดำเนินชีวิต เนื่องจากพื้นที่นี้ไปมาหาสู่กับชุมชนภายนอกค่อนข้างลำบาก คือใช้การสัญจรทางเรือเท่านั้น แม้จะอยู่ห่างจากตัวจังหวัดสุราษฎร์ธานีเพียงแค่ 2 กิโลเมตร และถึงแม้จะมีอาหารจากธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ แต่สภาพดังกล่าวทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) คือ ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมเพื่อการอยู่รอด “จาก” จึงเป็นพืชในท้องถิ่นที่ช่วยแก้ปัญหาการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ป่าจากที่ขึ้นอยู่ทั่วไปได้อำนวยประโยชน์ในทุกด้าน วิถีชีวิต หรือวัฒนธรรมการดำรงอยู่ของชาวบ้านจึงแนบแน่นกับจากตั้งแต่เกิดจนตาย ประโยชน์ใช้สอย และประโยชน์อื่น ๆ เพื่อการดำรงชีวิต “จาก” ในฐานะที่เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้คนดังกล่าวได้แสดงถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์และการปรับตัวของผู้คนในพื้นที่ตำบลบางใบไม้มายาวนาน ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากพืชชนิดนี้เพื่อการดำรงชีวิตหลายด้าน ที่เห็นได้ชัดคือ เป็นอาหาร ที่อยู่อาศัย สิ่งของเครื่องใช้ ยารักษาโรค และเพิ่มพูนรายได้ ฯลฯ การดำเนินชีวิตของผู้คนในอดีตในถิ่นนี้จึงผูกพันเหนียวแน่นอยู่กับทรัพยากรจากมาจนกระทั่งปัจจุบัน อย่างไรก็ตามเมื่อบริบทของพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา คือมีสะพานข้ามแม่น้ำตาปีจากเมืองสุราษฎร์ธานี มายังตำบลบางใบไม้ทำให้ป่าจากในหลายพื้นที่ของตำบลนี้ถูกทำลาย เนื่องจากการขยายตัวของเมืองที่ใช้ทุนนิยมเป็นฐานในการพัฒนา ผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่งมากยิ่งขึ้น ถนนหนทางตัดผ่านมากขึ้นและสถานประกอบการต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายทำให้กิจกรรมของผู้คนในชุมชนหลากหลายและเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย การพัฒนาที่ใช้ทุนนิยมเป็นฐานนอกจากทำให้ทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” ถูกลดทอนลงและถูกครอบงำโดยมีค่านิยมและดำเนินชีวิตแบบใหม่เข้ามาแทนที่ อย่างไรก็ตาม

การที่ชุมชนมุ่งส่งเสริมการท่องเที่ยวซึ่งช่วยให้ผู้คนในพื้นที่มีกิจกรรมและมีรายได้เพิ่มขึ้น เป็นที่คาดหวังได้ว่า ทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” จะยังคงอยู่ได้ด้วยการทำหน้าที่ใหม่ ๆ ที่เข้ามาทดแทนบทบาทเดิม

2) ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” และพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เพื่อใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

2.1 ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” เนื่องจากภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นการริเริ่มเสริมต่อของบรรพบุรุษในท้องถิ่นหรือกลุ่มชน เป็นสิ่งที่งอกงามขึ้นจากความรอบรู้ ประสบการณ์ที่ผนวกด้วยการหยั่งรู้หยั่งเห็นที่ลุ่มลึก ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงให้ผลสัมฤทธิ์ที่เกื้อประโยชน์ต่อกลุ่มคนมากกว่าต่อปัจเจกชน สามารถขยายผลสืบต่ออย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง คนส่วนใหญ่ของกลุ่มสามารถรับเอาภูมิปัญญานั้น ๆ เข้าสู่วิถีการดำเนินชีวิตได้อย่างมีระบบและมีพลังซึมซาบเข้าสู่นิสัยการคิด และการกระทำจนเป็นขนบนิยมของคนรุ่นต่อ ๆ มาที่เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐาน ภูมิปัญญาการใช้จากให้เกิดประโยชน์ของชาวบ้านตำบลบางใบไม้ รากเหง้าของภูมิปัญญาชาวบ้านมีความเกี่ยวเนื่องกับการนำสภาวะตามธรรมชาติที่มีอยู่มาจัดการ หรือเกิดจากการกระทำของคนรุ่นก่อน ๆ มาปรับใช้ให้เกื้อกูลแก่การดำรงชีวิต ภูมิปัญญาเหล่านั้นจึงค่อย ๆ แตกหน่อต่อยอดไปตามสภาพแวดล้อมที่เป็นและมีอยู่ด้วยการสร้างสรรค์ ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากจากที่กล่าวมาแล้วเป็นไปเพื่อการปรับเปลี่ยนสภาพทรัพยากรและองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมให้เพิ่มคุณค่าขึ้นอย่างสอดประสานและเหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ ของสังคมหรือชุมชนของตนทั้งด้านระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล และทรัพยากรวัฒนธรรม รวมทั้งปัจจัยและข้อจำกัดที่เผชิญอยู่ ทั้งนี้เป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีระบบและมีพลัง ซึ่งอยู่ในวิสัยที่ชาวบ้านจะเอาประโยชน์ได้ ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นขนบนิยม หรือกิจวัตรปกติในวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

2.2 การพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” เพื่อใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ การทำให้ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ซึ่งในปัจจุบันมีความสำคัญยิ่งต่อระบบเศรษฐกิจของชุมชนและประเทศ เพื่อมุ่งไปยังจุดหมายดังกล่าว ชุมชนได้ร่วมประชุมกลุ่มย่อย โดยมีส่วนร่วมจากประชาคมในชุมชน คือ ชาวบ้าน องค์การบริหารส่วนตำบล นักวิชาการด้านวัฒนธรรม ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้สนใจทั่วไป ผลจาก

การร่วมประชุมดังกล่าว ได้ข้อสรุปเป็น 2 ประเด็นหลัก คือ การพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” และการพัฒนาองค์ประกอบอื่น ๆ ประเด็นของการพัฒนาภูมิปัญญาการใช้ “จาก” ได้แนวทางว่าจะต้องให้ความสำคัญการพัฒนา 3 ประเด็น คือ 1) ความรู้เรื่องจาก 2) แหล่งหรือพื้นที่ที่มีจากและผลิตภัณฑ์จากจาก และ 3) การสร้างจุดการเรียนรู้เกี่ยวกับจาก (2) การพัฒนาองค์ประกอบอื่น ๆ หมายถึง การนำองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนานั้นเอง ได้แก่ การพัฒนาคน การประชาสัมพันธ์ การจัดทำผลิตภัณฑ์และของที่ระลึก การจัดกิจกรรมท่องเที่ยว และการจัดให้มีพิพิธภัณฑ์ชุมชน

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรวัฒนธรรมในพื้นที่ ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ต้องหารูปแบบหรือวิธีการจัดการที่ต้องอาศัยองค์ความรู้ในด้านวิชาการ ผนวกกับองค์ความรู้ของคนในท้องถิ่น

2) สถาบันการศึกษาทั้งในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน และในระดับอุดมศึกษา ควรร่วมกับชุมชนให้เกิดการทำงานอย่างมีส่วนร่วม ไม่ควรให้เป็นหน้าที่ของชุมชนเพียงฝ่ายเดียว

3) ควรส่งเสริม และสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มและเครือข่ายการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมภายในท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น

4) จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นศึกษา ให้มีเนื้อหาเกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” ในชุมชนท้องถิ่น และจัดให้มีชั่วโมงการท่องเที่ยวในท้องถิ่นเพื่อเป็นการสร้างองค์ความรู้ให้กับเด็ก และเยาวชนให้เกิดความรักและหวงแหนต่อทรัพยากรของท้องถิ่นตนเอง

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) ศึกษาและจัดทำฐานข้อมูลทรัพยากรวัฒนธรรม “จาก” และจัดทำหลักสูตรระยะสั้นเกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรมในท้องถิ่น

2) ศึกษาและจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม “จาก” เพื่อส่งเสริมให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เป็นการสร้างคุณค่าและมูลค่าให้กับชุมชนท้องถิ่น

3) ควรศึกษาวิจัยในพื้นที่อื่น ๆ ที่มีการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และการพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนเชิงลึก

รายการอ้างอิง

ชวน เพชรแก้ว, กฤษณะ ทองแก้ว, ณัฐา วิพลชัย, และ สุธาวดี จินาญาติ. (2556). *ฐานเศรษฐกิจและทุนทางสังคมของอำเภอไชยา.* สุราษฎร์ธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.

นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. (2564). *ฐานข้อมูลคำศัพท์ทางมานุษยวิทยา Cultural Resource Management.* https:// anthropology-concepts.sac.or.th/glossary/29

ยศ สันตสมบัติ. (2544). *ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.* เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.

ศิริอร เพชรภิรมย์. (2564). แผนที่ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จาก “จาก” ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. ใน *รายงานการวิจัยเรื่องวัฒนธรรม “จาก” เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษาตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี.* สุราษฎร์ธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.

ศิริอร เพชรภิรมย์. (2564). QR Code และภาพรูปหน้าปก หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ “จากในบาง” ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. ใน *รายงานการวิจัยเรื่องวัฒนธรรม “จาก” เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษาตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี.* สุราษฎร์ธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.

ศุภฤกษ์ โรจนธรรม. (2536). *ภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพทำผลิตภัณฑ์จากต้นจากของชาวบ้าน ตำบลขนาบนาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช.* นครศรีธรรมราช: เอกสารอัดสำเนา.

สมบูรณ์ ประสงค์จันทร์, นพดล โพชกำเหนิด, กิตติ พิมเสน, เสริมศักดิ์ สัญญาโณ, ทิพย์ทิวา สัมพันธมิตร, และ จำนง ฐานะพันธุ์. (2556). การใช้ประโยชน์ต้นจากบริเวณทะเลสาบสงขลา ตำบลปากรอและตำบลชะแล้ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา. *วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต, 1*(1), 67-76.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี. (2563). *สถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ชุมชนคุณธรรมวัดบางใบไม้.* https://www.mculture.go.th/suratthani/more_news.php?cid=23&filename=index

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). *สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570).* https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2565/E/258/T_0001.PDF

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2540). ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้. *วารสารทักษิณคดี, 4*(3), 21-41.

องค์การบริหารส่วนตำบลบางใบไม้. (2563). *สภาพและข้อมูลพื้นฐานตำบลบางใบไม้.* ttps://www.bangbaimai.go.th/general1.php

เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2540). *ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย.* กรุงเทพฯ: โครงการกิตติเมธี สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

บุคลานุกรม

เชาวลิต ชูเสน่ห์ (ผู้ให้สัมภาษณ์) ศิริอร เพชรภิรมย์ (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านคลองใหญ่ หมู่ 2 ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2564.

ทวีศรี มีเลือ (ผู้ให้สัมภาษณ์) ศิริอร เพชรภิรมย์ (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านคลองใหญ่ หมู่ 2 ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2564.

นิยม พินเกตุ (ผู้ให้สัมภาษณ์) ศิริอร เพชรภิรมย์ (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านคลองขวาง หมู่ 1 ตำบลบางไทร อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2564.

พับ นุ่นเงิน (ผู้ให้สัมภาษณ์) ศิริอร เพชรภิรมย์ (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านบางเบิด หมู่ 2 ตำบลบางไทร อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2564.

มาลี เวชกุล (ผู้ให้สัมภาษณ์) ศิริอร เพชรภิรมย์ (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านเบิดล่าง หมู่ 1 ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2564.

รัตนา ทีปะปาล (ผู้ให้สัมภาษณ์) ศิริอร เพชรภิรมย์ (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านบางเบิด หมู่ 2 ตำบลบางไทร อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2564.

ลำดวน คันอินทระ (ผู้ให้สัมภาษณ์) ศิริอร เพชรภิรมย์ (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านบางยาง หมู่ 5 ตำบลบางใบไม้ อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2564.

สนม พินเกตุ (ผู้ให้สัมภาษณ์) ศิริอร เพชรภิรมย์ (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านคลองขวาง หมู่ 1 ตำบลบางไทร อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2564.

Received: June 19, 2025
Revised: Aughst 11, 2025
Accepted: Aughst 14, 2025